

EL PENEDÈS, CONCEPTE I IDENTITAT

Joan Solé i Bordes

Filòleg

Tot i els tractats de geografia i de toponímia, d'arqueologia o d'història, cal reconèixer que la consciència i el sentit de pertinença a una terra és un fenomen contemporani, gestat en bona part al segle XIX, però que esdevé àmpliament popular en les primeres dècades del segle XX. Així, més enllà de l'existència del topònim Penedès en la denominació de diverses poblacions de la nostra terra, la consciència col·lectiva de pertinença al Penedès i el reconeixement de la comarca com a tret d'identitat és un fet que esdevé plenament efectiu a la vintena centúria.

Aquest sentit d'adscripció a la terra no es materialitza d'igual manera en totes les comarques catalanes; algunes gaudeixen d'uns trets geogràfics més evidents o compten amb obres literàries que n'han glossat aspectes fins a fer-los característics. En contrapartida, d'altres comarques, com el Barcelonès, no han aconseguit anar més enllà de la concepció administrativa; el concepte de capital i centre urbà fa impossible un reconeixement d'identitat comarcal.

En aquesta línia, sempre hem cregut que el Penedès i el seu entorn –Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf i part de l'Anoia- ha estat una terra afortunada perquè ha pogut conservar fins el dia d'avui una identitat geogràfica física que es fa evident d'entrada en les característiques del paisatge. Però amb el referent físic no n'hi ha pas prou per aconseguir un reconeixement de la identitat comarcal valorat com a propi, allò que en diem el sentit de pertinença, l'adscripció a la comarca sentida com un valor específic i propi. Calia la feina, a l'entorn dels postulats del noucentisme, d'una colla d'escriptors de primera línia que van entrar al segle XX amb un notable interès per remarcar aquesta identitat.

ESTUDIS DEL PASSAT

Potser una de les primeres anàlisis que es proposen sobre la realitat penedesenca més immediata és la dels treballs guardonats en la convocatòria del 1901 del Centre Catalanista de Vilafranca del Penedès. Havia estat proposat un concurs per a estudis d'història contemporània sobre tres temàtiques: la pròpiament històrica, l'agrícola i la industrial, i sobre el moviment intel·lectual i artístic; en els tres casos estaven referits al Penedès durant el segle XIX. El 31 d'agost es va celebrar l'acte de lliurament dels premis; presidia el jurat el doctor Bartomeu Robert. El guardó en l'apartat d'història va correspondre a l'estudi de Ramon Esclassans i Milà i el d'agricultura, indústria i comerç a Antoni Martorell i Panyellas, però el premi dedicat a la temàtica intel·lectual i artística vuitcentista es va declarar desert. Va ser llavors que Claudi Mas i Jornet, secretari del jurat i ànima de la convocatòria, va escriure les seves «Notes sobre'l moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penedès durant el sigle XIX», un estudi d'àmbit exclusivament vilafranquí que, amb les mateixes característiques formals dels treballs anteriors, va veure la llum a les premses vilanovines de ca l'Oliva.

Un altre dels més avançats i explícits referents de la identitat cultural penedesenca és «Penedès. Revista comarcal il·lustrada», que va encetar mossèn Manuel Trens el 1919 i que ben just si va poder arribar als primers anys de la dècada dels vint. A banda del caire significatiu de seu nom, amb la grafia del topònim que ara és de comú acceptada, el plantejament de les seves pàgines no tenia precedents a casa nostra tota vegada que, per tal de reblar l'alternativa comarcalista, anunciava redacció a Vilafranca on figurava com a director literari Roman de Saavedra, a Vilanova amb Antoni Torrents i Rossell, a Sitges amb Josep Carbonell, i al Vendrell, a la impremta Ramon. Va publicar un treball sobre el Penedès de J. Valero Ribas d'obligada referència i un mapa de la comarca penedesenca que encara avui s'adiu amb una certa exactitud als límits de l'actual Denominació d'Origen Penedès i que inclou en els espais extrems Altafulla, Pont d'Armentera, La Llacuna, Capellades, Esparreguera i Begues. El 1921,

amb motiu de l'aplec de centres excursionistes de Catalunya a Sant Miquel d'Olèrdola, dedica un número monogràfic a aquell conjunt històric; i, vet aquí que, de forma indirecta, Manuel Trens reivindica la comarca com a base de la renovació nacional catalana.

Encara no una dècada després de l'aventura comarcal de la revista «Penedès», Manuel Trens capitaneja el significat any 1926 amb una nova publicació, suplement d'un setmanari vilafranquí. D'abast inicialment més modest i de recorregut també més curt, els «Quaderns Mensuals d'Acció» són a hores d'ara un punt de referència essencial en la reivindicació de l'abast cultural penedesenc. De la volada de les seves pàgines, però, en pot donar alguna mesura l'esment de signatures com les de Lluís G. Feliu, Jaume Valero i Ribes, Agustí Duran i Santpere, Francesc Folguera, Anfós Sans i Rossell, Lluís Via, Joan Amades, Pere Grases, Joan Bonet, Aureli Campmany o Josep Estalella. Seguint la línia tot just encetada a «Penedès», les pàgines dels «Quaderns...» aolliran de forma sovintejada traduccions de fragments i composicions d'autors europeus, sovint versionats de l'anglès pel mateix Trens. Però al costat d'aquesta dimensió àmplia hi ha, a l'editorial que obre el primer número, la proclama d'una voluntat en què hi tenen a veure també els valors d'identitat de la comarca. «Més que més ara que la gent de ciutat vol adonar-se del que passa a extramurs –escriu Manuel Trens-, en què hom parla de conèixer i aprofitar les valors que hi ha escampades en les diferents comarques, i hom vol encaixar amb les persones lletraferides que per aquests racons de món es floreixen per manca de ventilació cultural i de comunicació amb la ciutat.»

LES EXPOSICIONS D'ART DEL PENEDÈS

El 1926 neix la «Gaseta de Vilafranca» de la mà de Pere Mas i Perera, en bona part fruit de la I Exposició d'Art del Penedès, i ben aviat va esdevenir punt de referència de la cultura i els propòsits de voluntat comarcalista amb l'aplec de treballs de bona part dels més insignes escriptors penedesencs. La ventada política del 1931 es va emportar la «Gaseta...», però les seves pàgines són encara d'obligat punt de referència; d'aquí ve que, el 1969, el Museu de Vilafranca aplegués en un volum d'homenatge, amb el significatiu títol de «Pro Penedès», prop d'una vintena d'editorials de Pere Mas i Perera a les pàgines d'aquella històrica publicació. També hi publicava un treball, de referència obligada, sobre l'etimologia i la grafia del terme «Penedès», que en aquells anys seixanta va esdevenir element clau per a la normalització del topònim, tot i haver estat redactat des de l'exili, signat a Buenos Aires l'abril del 1968.

En el prefaci d'aquesta edició d'homenatge, Josep Maimó, habitual a les pàgines de la «Gaseta...» recordava la voluntat i el sentit comarcalista d'aquella iniciativa: «Fa més de quaranta anys que un grup d'amics ens ajuntàrem, il·lusionats, per escriure en paper setinat la "Gaseta de Vilafranca" [...] Guiava aquell equip vilafranquí una doble ambició: desvetllar d'un ensopiment secular la comunitat penedesenca com a tal, per una banda; i per l'altra, aportar o, en tot cas, promoure tota mena d'estudis que, amb criteri científic realista i constructiu, contribuïssin a l'estudi físic i humà del Penedès i a les manifestacions de la seva vitalitat.[...] La transcendència enorme que haurien de tenir més endavant, les comarques, no pas valorades amb els criteris folklòrics de la cançó popular o de la parèmia, sinó com a fets ingènits de la més gran eficàcia econòmica, social i política, però, sempre i sobretot, dotats de personalitat moral. [...] Les comarques, [tractades] d'una manera lúcida i segura, amb els seus components essencials, històrics, geogràfics i de realitat social; com una ordenació en les estructures del futur règim local, un cop reconsiderades sota el punt de vista vital les distribucions territorials falses...»

La I Exposició d'Art del Penedès, celebrada l'estiu del 1926 en base a la iniciativa de Manuel Trens, es va plantejar la necessitat de remarcar els aspectes culturals, artístics i històrics que determinaven la identitat penedesenca, elements que no volien ser una finalitat en ella mateixa sinó un mitjà per tal de reivindicar, des dels postulats de l'art i la cultura, la identitat de la comarca. A l'entorn de la iniciativa es van moure homes del món de la cultura d'arreu de les contrades penedesenques, al costat de personalitats de la més alta solvència en aquells anys -els vilafranquins Jaume Valero i Ribes i Pere Mas i Perera, els sitgetans Miquel Utrillo i Josep

Carbonell, el vilanoví Enric C. Ricart o el vendrellenc Josep Ramon...- un grup de joves entusiastes -entre els quals hi havia Manuel Benach, Pau Boada o Pere Grases- que a les ordres de Manuel Trens van remenar les cases pairals de la vila i la comarca a la recerca de peces d'art antic, sistema que va permetre una primera catalogació d'obres de vàlua artística que podien formar part d'un museu vilafranquí; d'aquí derivava la importància de la posterior publicació del catàleg.

L'Exposició es va inaugurar el diumenge 22 d'agost del mateix any a la biblioteca del col·legi de Sant Ramon amb la conferència del doctor Josep Estalella: «Avantprojecte d'uns estudis penedesencs», que en aquell moment va suposar tot un esclat, una veritable declaració de principis després tantes vegades divulgada i en què va dibuixar les línies argumentals i temàtiques del que havia de ser la labor dels estudis comarcals. Els seus plantejaments proposaven la creació d'una entitat d'estudis penedesencs i han estat recollits i esmentats a bastament; la conferència es va publicar íntegrament no tan sols en el volum-memòria d'aquesta I Exposició d'Art del Penedès, sinó també en l'edició de la seva obra dispersa publicada posteriorment el 1979 amb motiu de la commemoració del centenari del seu naixement. També va esdevenir significativa la conferència del metge i artista Jaume Valero i Ribas, el qual es va referir als límits geogràfics del Penedès, i el celebrat concert que Pau Casals al violoncel i Benvingut Sociés al piano, van oferir després d'anys que ambdós vendrellencs mantinguessin una actitud distanciada i no interpretessin conjuntament.

Les altres dues Exposicions d'Art del Penedès -al Vendrell el 1927 i a Vilanova el 1929- van remarcar específicament els trets d'una identitat amb destacades presentacions d'art antic i modern que serien la base de realitzacions culturals posteriors com el Museu de Vilafranca; van aportar mostres bibliogràfiques, amb uns primers intents de catalogació d'aquest conjunt cultural i van oferir concerts, com el d'homenatge a Pau Casals, el qual, el 1927, va donar un concert popular a la plaça Nova del Vendrell; o el festival literari musical de cloenda al peu de l'Arc de Berà; a més de conferències, com la de Pere Mas i Perera, que aquell mateix any 1927 presentava un projecte d'Estatuts d'un Institut d'Alts Estudis Penedesencs. La incidència de la dictadura de Primo de Rivera no va fer possible la III Exposició d'Art del Penedès a Vilanova i la Geltrú fins a les darreries del 1929 i encara amb notables dificultats i sense que es publicués el catàleg-memòria.

La següent exposició, que era prevista a Sitges, no es va poder portar a terme. Es considera, però, que la voluntat comarcalista de les tres Exposicions va incidir de forma efectiva sobre l'excursionisme i el coneixement del propi territori; en concret, en la celebració dels Aplecs Excursionistes i de Germanor penedesenca, el primer a Sant Pere de Riudebitlles el 1930, el segon a Gelida el 1931, i fins a un tercer celebrat a Gelida el 1932.

UNA CULTURA DE VOLADA

Una florida de publicacions culturals de volada va contribuir als anys vint a encetar una línia de remarca de la identitat de les contrades penedesenques, amb personalitats ben significades en aquesta línia. Un d'aquests és, indubtablement, el sitgetà Josep Carbonell i Gener, incansable promotor de treballs periòdics, que el 1919 treu ja a la llum «Terramar», publicació quinzenal d'art, lletres i esports, de la que se n'editarien 24 números; li seguiria «Monitor», gasetta nacional de política, d'art i de literatura, que el 1921 apareix amb caràcter mensual i arriba als dos anys de vida. La realització més significada de Carbonell en les publicacions periòdiques és, evidentment, «L'Amic de les Arts» que veu la llum, justament, també el 1926; a les seves pàgines hi trobem les signatures de noms tan prestigiosos com J.V. Foix, Lluís Muntanyà, Sebastià Gasch i Sebastià Sánchez Juan, a banda del famós número darrer, un crit d'avantguarda a mans de Salvador Dalí i els seus amics.

A Vilanova, els joves Víctor Oliva i Rafael Sala publiquen «Themis» el 1915, revista de caire artístic i literari on no hi manquen col·laboracions d'E.C.Ricart o de Josep F. Ràfols. Entre

1930 i 1935 cal destacar igualment la vilanovina «Prisma», revista mensual il·lustrada d'art i literatura que empenjava Joan J. Soler i Milà.

Encara el 1929, un grup d'amics -Joan Ramon Masoliver, Pere Grases, Rodolf Llorens, Antoni Amador, Carles M. Claveria...- , companys d'estudi a la Universitat de Barcelona, s'engresquen a tirar endavant una publicació de cultura i en clau de reivindicació comarcalista. D'aquí ve que l'empenta d'aquell grup de joves universitaris no volgués fer estada a la capital catalana. Des del primer moment, «hèlix» es fa partint de Vilafranca d'on són fills bona part dels redactors. Diverses són les raons d'aquest fet: es tractava, indubtablement, -i així ho fan constar en el plec d'intencions que obre el primer número- d'intentar envigorir amb sang jove el panorama cultural d'una vila senyorívola, ensopida de tant mirar la vida des de darrera el taulell quan ells la voldrien ben cosmopolita.

Calia fer possible una nova perspectiva vitalitzadora de la pròpia cultura enaltint les possibilitats i els valors comarcals més enllà del centralisme barceloní. El caràcter d'«Hèlix» esdevé molt homogeni en els seus deu números de vida, amb criteris plenament independents i sense idees de paternalisme regeneracionista, sense eludir la crítica i la denúncia. Cerquen una avantguarda de veu nova, una postura oberta i constructiva que marqui nous camins i no pas un moviment arrelat en l'absurd i la denúncia, actitud que retreuen a Dalí, Muntanyà i Gasch per alguns punts del seu «Manifest groc» o pel darrer número de «L'Amic de les Arts».

Aquesta etapa, certament excepcional pel que fa a les publicacions penedesenques, es clou amb l'aparició el 1934 del primer dels sis «**Quaderns Il·lustrats Penedès**» que arribarien fins el 1936. Plantejats com una col·lecció d'opuscles de divulgació, tenien la voluntat de superar el nivell estricte vilafranquí per referir-se també a temes penedesencs, com s'anunciava a la darrera pàgina. Es tractava d'una iniciativa de divulgació casolana, cuinada pel jove vilafranquí Manuel Benach i Torrents amb la col·laboració del també jove pintor Pau Boada i Mercader i l'impressor «Pepito» Esteve i Sala, tots tres, però, homes de la corda de Manuel Trens, el qual, al darrer número dels «Quaderns...» va publicar el seu estudi sobre el retaule gòtic de sant Jordi i la Maredeu. La publicació, però, va néixer i viure a contrapèl del seu temps: volia caracteritzar-se per la senzillesa atemporal de la cultura de divulgació i es va trobar al bell mig de la trifulga, camí de la guerra civil.

TOT I LA POSTGUERRA

La voluntat jove no sempre troba a la primera postguerra un espai obert a les seves intencions i això fa que sovint cerqui aixopluc en altres entitats que com el Museu de Vilafranca, Acció Catòlica o la Biblioteca-Museu Balaguer poden oferir un espai i una cobertura legal. Així s'esdevé amb la Joventut Excursionista Vilafranquina (oficialment «Juventud de Estudios Vilafranqueses»), el 1943, a redós del Museu de Vilafranca, on el gener del 1948 Manuel Trens pronuncia dues conferències sobre «Com comprendre els nostres monuments», una d'art i l'altra d'arquitectura, mentre mn. Lluís Via hi imparteix un curset de geologia.

Cal destacar -precedent específic del que després serà l'Institut d'Estudis Penedesencs- el CEP (Cercle d'Estudis Penedesencs), que es va començar a reunir al Museu de Vilafranca a partir del 1942 i va preparar diversos treballs, debats i algunes exposicions. Els resultats són prou curiosos: per exemple, pels volts de Nadal del 1947 el CEP presenta una exposició sobre les ermites de les nostres contrades i el llavors jove universitari Emili Giralt dóna una conferència sobre el tema, conferència que presenta Manuel Trens i a la qual assisteix el senyor Degà del Penedès i els membres de la Junta Directiva del Museu. El grup, tanmateix, fou de vida tan intensa com efímera: les obligacions militars i les posteriors de caire laboral en van dissoldre més les intencions que no pas els components, bona part dels quals van continuar vinculats a les activitats del Museu de Vilafranca.

En aquesta mateixa dècada dels anys quaranta cal destacar a Vilanova la labor del **llibreter Joan Rius Vila**, que el 1947 proposa a Albert Virella i Bloda -que des del 1946 publicava articles de divulgació històrica al setmanari «Villanueva y Geltrú»- d'escriure un volum de divulgació, una mena de guia de Vilanova; el resultat serà, el 1949, el primer volum de la postguerra en llengua catalana: «**Vilanova i la Geltrú. Imatges de la ciutat i de la comarca**», durant molts anys una edició de referència.

A Vilafranca, també als anys quaranta, l'advocat Manuel Benach crea els tallers «**Artes Gráficas Vilafranca**» on comença a publicar treballs de temàtica penedesenca -el 1948 el primer volum en llengua catalana: «**Antics convents, esglésies i capelles de Vilafranca**»- i específicament de devoció a sant Ramon de Penyafort, entre els quals caldrà destacar la col·lecció «**Cosas que fueron**», sovint escrits per ell mateix, que serà una continuació tàcita dels seus «Quaderns...» dels anys trenta. En total, dotze volums de mida discreta i tema monogràfic que veuen la llum pausadament fins els anys setanta, a banda del seu excepcional «**Els vilafranquins del segle XX**». El maig de 1947 Manuel Benach comença a publicar a les pàgines del setmanari vilafranquí «Acción Católica» un conjunt d'articles de divulgació amb el títol «**El descubrimiento del Panadés**» on proposa diverses rutes per conèixer les nostres contrades.

Pel que fa a les publicacions periòdiques de caire i voluntat penedesenca no podem oblidar la breu aventura de la revista «Verde y azul» que empenjava Antoni Sabaté i Mill, amb l'alè d'Eugeni d'Ors, que sovint feia estades a Vilanova. Com a suplement del setmanari «Panadés», en van sortir tan sols quatre números, entre 1944 i 1945, però que comptaven amb signatures, sempre en castellà, de prou significació penedesenca, des de Miquel Utrillo, Roman de Saavedra, Antoni Martorell, Antoni Guasch o E.C. Ricart, fins del mateix Eugeni d'Ors en presentar una exposició de dibuixos de Rafael Zabaleta.

El 8 de novembre de 1947 s'inaugurava el vilafranquí Museu del Vi i al seu entorn s'endegaven iniciatives diverses entre les quals hi havia les «**Ediciones para los amigos del Museo del Vino**» que tindrien com a principal realització la revista «Dionysos», publicació de llarga i desigual trajectòria que va arribar a la segona meitat dels anys setanta i que ara ha iniciat una segona època. Rera la publicació hi havia Manuel Benach i amb ell Cristòfol Mestre i Artigas, Antoni Sabaté Mill, Lluís Mestre, Pau Boada i Antoni Mestres Jané. La revista va acabar comptant amb la referència nominal com a director del crític literari Joan Ramon Masoliver -que havia estat l'ànima d'«Hèlix» abans de la guerra-, tot i que el qui portava el pes de l'edició era el pedagog Josep Ramon i Segura.

LA REPRESA

Un punt clau en els estudis comarcals és la primera **Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos** que el 1950 es va celebrar a Martorell, base inicial de les posteriors celebracions que es van escampar amb constància anual per la geografia catalana. Entre els assistents consten, a més dels propis de la població amfitriona, estudiosos de Vilafranca, Vilanova, Igualada, Sitges o de la Bisbal del Penedès, entre d'altres. La ponència de geografia va estar a càrrec de Josep Iglésies, la d'arqueologia va ser del vilanoví Albert Ferrer i Soler, la d'història de l'igualadí Joan Mercader i Riba, mentre la de bibliografia va tenir com a ponent el vilafranquí Pere Bohigas i Balaguer. Entre les comunicacions presentades, a més de les dels ponents, cal remarcar les aportacions de Pere Giró i Romeu, J. Orriols i Carbonell i Joan Rius Vila, Francesc Pujols, Pere Regull, J.F. Ràfols, Teresa Basora i Sugrañes, a més d'un estudi clau d'Emili Giralt i Raventós sobre l'evolució de l'agricultura al Penedès.

A partir dels darrers anys seixanta, la forta empena de les institucions museístiques -la Biblioteca Museu-Balaguer i l'Agrupació Excursionista Talaia a Vilanova, el Museu de Vilafranca, la Llar de Sant Sadurní, o el Grup d'Estudis Sitgetans, entre altres- treballen per

mantenir una flama que té a partir dels primers setanta un punt i un dia de confluència: els **premis Sant Ramon de Penyafort** que cada 7 de gener concedeix el Museu de Vilafranca.

Quan a la segona meitat dels anys setanta, s'albiren nous camins i aires renovats en la vida del país: la creació de la revista "**Olerdulae**" que, tot reivindicant en la seva capçalera la paternitat espiritual i històrica de la comarca, treballa per a fer possible la creació de l'Institut d'Estudis Penedesencs, entitat que es constituirà finalment el 15 d'abril de 1977. Des de llavors, aquesta entitat aplega estudiosos d'arreu de les contrades del Penedès i el seu entorn, ha visitat centenars d'indrets i ha publicat milers de pàgines sobre els més diversos aspectes d'una identitat comarcal en la qual encara continua treballant per tal d'aconseguir el seu reconeixement administratiu i institucional.